

**RAKKAUDELLA KAIVATEN - TUNTEET JA NIIDEN
ILMAISU RUUMISSAARNOISSA 1600-LUVUN LOPUN
LOUNAIS-SUOMESSA**

Ronja Rekonen

Historian kandidaatintutkielma
Kevätlukukausi 2023
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto

TIIVISTELMÄ

Rekonen, Ronja. 2023. Rakkaudella kaivaten - tunteet ja niiden ilmaisu ruumissaarnoissa 1600-luvun lopun Suomen lounaisosissa. Historian kandidaattitutkielma. Jyväskylän yliopisto. Historian ja etnologian laitos. 24 sivua.

Tutkielmani käsittelee Suomen lounaisosissa julkaistuja 1600-luvun lopun ruumissaarnoja ja niissä esiintyviä konstantiivisia ja performatiivisia tunteita. Ruumissaarnat koostuvat kirkollisesta saarnasta sekä vainajan omaelämäkerralliseen muistopuheesta (personaliasta). Tutkielmassa keskitytään tarkastelemaan muistopuheen osiota. Lisäksi tutkielmassa sivutaan tunnestandardeja sekä ilmaisutapoja osana elämän- ja kuolemankulttuuria puhdasoppineisuuden ajan Suomessa.

Kyseessä on kvalitatiivinen tutkimus, jonka näkökulma on tunnehistoriallinen. Tutkimusaineiston analyysimenetelmänä on lähiluku. Päälähteenä tutkimukselle toimii viisi julkiseen käyttöön julkaistua ruumissaarnaa, joista jokainen on digitaalisessa muodossa ja suomen kielellä. Saarnat sijoittuvat vuosille 1671–1698.

Tutkimuksesta selviää, kuinka kuoleman ja siitä johtuvien tunteiden kokemus on riippuvainen yhteisöllisistä lähtökijöistä. Ruumissaarnoissa näkyy selkeästi saarnoille ominainen tunnekirjo, johon lukeutuu muun muassa Jumalan ja kuoleman pelko, vainajan menettämisen suru, ilo taivaaseen pääsystä, lähimmäisen rakkaus sekä vainajan viimeisten hetkien kipu ja siitä johtuva tuska. Tunnekokemusten taustalla on puolestaan luterilainen usko, sääty-yhteiskunta, vainajan sukupuoli sekä ikä.

Asiasanat: ruumissaarnat, hautauskulttuuri, luterilainen kuolemankulttuuri, funeral sermons, 1600-luku.

SISÄLTÖ

TIIVISTELMÄ.....	2
1 JOHDANTO.....	4
1.1 Tutkimuksen asettelu, tutkimuskysymykset ja -menetelmät.....	4
1.2 Lähteet ja aikaisempi tutkimus	7
2 ELÄMÄN JA KUOLEMAN KULTTUURI 1600-LUVULLA	12
2.1 Kristinuskon yhteiskunnan ja perheen peruspilarina	12
2.2 Hautaamisen ja kuoleman rituaalit	14
3 TUNTEET JA NIIDEN ILMENEMINEN PERHEESSÄ JA YHTEISÖSSÄ	19
3.1 Kiistan rakkaus, jumalinen nöyryys ja ikävän kyynel.....	19
3.2 Kuolema ja kaipuu.....	22
4 KUNNIALLINEN SURU, JÄLLEENNÄKEMISEN TOIVOSSA.....	26
LÄHTEET	28

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen asettelu, tutkimuskysymykset ja -metodit

Elämä itsessään pitää sisällään monenlaisia tunteita, joita ihmiset kokevat päivittäin ajasta ja paikasta riippuen. Tunteet näkyvät ja esiintyvät enemmän tai vähemmän eri elämän vaiheissa, jonka vuoksi niitä voidaan liittää melko vahvasti osaksi tiettyjä etappeja elämässä. Tällaisena yhtenä etappina voidaan pitää elämän päättävää kuolemaa. Kuolema on luonnollinen ja väistämätön osa elämää, mutta kuoleman käsitys ja siihen suhtautuminen voivat vaihdella paljon ajan, uskonnon, kielen ja kulttuurin mukaan. Siksi kysymykset *miten, miksi, mitä ja milloin surraan* ovat hyviä ohjaamaan tutkimusta.

Näkökulma tutkielmassani on tunnehistoriallinen. Kandidaatintutkielmassani keskityn käsittelemään tunteita, niiden kuvaamista ja ilmaisua erityisesti Suomen lounaisosissa julkaistuissa 1600-luvun lopun ruumissaarnoissa. Lisäksi sivuan tutkielmassani aikalaiskäsitteitä ja -normeja sekä tuon ilmi kuolema- ja hautausrituaaleja. Koska tutkielmani keskiössä on tunteet, tulen väistämättä sivuamaan myös ihmissuhteita yleensäkin. Näin ollen 1600-luvun sukupuoliroolit ja mahdolliset eroavaisuudet sukupuolten välisissä kanssakäymisissä näkyvät tutkimukseni taustalla ja toimivat lähtökohtaisesti havaintojeni tukena. Kyseessä ei kuitenkaan ole sukupuolihistoriallinen tutkimus. Analysoimani digitaalisesti julkaistut, suomenkieliset, ruumissaarnat sijoittuvat vuosille 1671–1698. Tutkielmani painottuu ruumissaarnejon elämäkerralliseen muistopuheen osioon, sillä pyrkimyksenäni on havainnoida henkilöhistoriallisia kuvauksia vainajista ja heidän elämistään. Tällöin ruumissaarnejon kirkollinen osuus, jumalanpalvelukseen verrattavat tekstikappaleet jäävät pois käsittelystä.

Tutkimukseni on laadullinen, eli kvalitatiivinen tutkimus, mikä sopii hyvin tutkimukseeni, jossa käsitellään erityisesti tunteita, käsitteitä ja tulkintoja.¹

¹ ks. esim. Juuti & Puusa, 2020, s. 7.

Tässä tutkimuksessa, kuten tutkimuksissa yleensäkin, on syytä ottaa huomioon tutkimuksen refleksiivisyys ja osaltaan myös lähdekriittisyys. Refleksiivisyyden kautta tutkielmani ei tarjoa suoraan vain ja ainoastaan yksiselitteisiä vastauksia, sillä tutkielmassa heijastuu hyvin myös tunnusomaisesti omat pohdintani, tulkinnat sekä ajoittain myös niiden kyseenalaistaminen.² Lisäksi kontekstualisointi on merkittävä osa tutkielmani luonnetta, sillä pyrin tutkimaan valitsemieni ruumissaarvoja niiden aikakauden (1600-luvun) valossa.³ Tämän myötä tutkielmassani tulee esille puhdasoppineisuuden ajan yhteiskunta ja käytänteet. Käyttämässäni alkuperäislähteissä kieli on vanhaa Suomea, joka osaltaan ajoittain hankaloittaa lähteiden lukemista ja sisäistämistä. Tutkielman päälähteiden digitaalinen muoto helpottaa kuitenkin tekstin lukemista, luodessaan mahdollisuuden esimerkiksi kirjoituksen fonttikoon suuruuden säätelyyn.

Erityisesti tutkin sitä, miten elämä ja kuolema koettiin varhaismodernin ajan lopun Suomessa osana elämänkaarta ja mitä tunteita vainajan ruumissaarvoissa tuotiin esille. Koska tutkimuksen päälähteet, ruumissaarnat, ovat kirjallisessa muodossa, tulkintani keskittyvät kirjoittajan sanavalintoihin tunteita kuvaavilla. Laadulliselle tutkimukselle ominaisesti kyseessä on niin sanotusti valintojen sekä tulkintojen tulkintaa. Lisäksi tuon ilmi myös sen, mitä ruumissaarvoissa jätettiin kertomatta ja kenties miksi. Tunnehistoriallisen näkökulman vuoksi tutkimuksessani korostuu ruumissaarvoihin vaikuttaneiden *emotionologisten* ja *tunneregiimien* tekijöiden merkitys. Emotionologialla tarkoitetaan tietyn yhteisön tai ihmisryhmän standardeja tunteiden ilmaisutapoihin ja käsityksiin.⁴ Tunneregiimi (*emotional regime*) viittaa puolestaan instituutioihin (esimerkiksi kirkko, koulu ja valtio), jotka osaltaan vaikuttavat ja säätelevät tunnekokemusta ja tunteiden ilmaisua vakiintuneiden käytänteiden ja rituaalien kautta.⁵ Tutkimuksessani näkyy erityisesti tunneregiimin vaikutus ihmisten käytösmalleihin niin eletyssä arjessa, kuin kuoleman kohdatessa.

² Parhi & Törölä, 2019, s. 22

³ Tepora, Danielsbacka & Hannikainen, 2022.

⁴ Kietäväinen-Siren, 2015, s. 19.

⁵ Kietäväinen-Siren, 2015, s. 20.

Ruumissaarvoja tutkittaessa erityisen tärkeää on huomioida lähteen julkaisuajankohta ja kohdeyleisö. Tämä siksi, että ihmisten kuva ja käsitys maailmasta ja sen eri osa-alueista muuttuvat alati ajan mukana. Lisäksi julkaisujen kohdeyleisö vaikuttaa saarnojen sisältöön. Esimerkiksi saarvoja kirjoittaessa on otettu huomioon mitä halutaan ja voidaan kertoa yleisesti vainajasta ja hänen elämästään, jolloin teksti on hyvinkin harkittua ja hienovaraista. Tämän vuoksi saarnat eivät ole täysin puhtaasti autenttisia, vaikka kertovatkin hyvin ajan kuvaa (esimerkiksi mitä kerrottiin, mitä ei). Julkiseen käyttöön tarkoitetut saarnat mahdollistavat niiden tutkimisen ilman vainajien yksityisyyden suojelemista, sillä voidaan olettaa, että tekstit ovat julkaistu siinä muodossa, kuin ne on julkisesti katsottu sopiviksi. Tämän vuoksi saarnoissa julkaistuja vainajien henkilötietoja ei olla tässä tutkimuksessa anonymisoitu. Tutkielmani analyysimenetelmänä on ruumissaarvojen lähiluku, joka tukee hyvin saarvojen perusteellista tarkastelua. Lähiluku edellyttää saarvojen lukemista useaan otteeseen eri tulokulmista.⁶ Lisäksi omat huomioni, tulkintani ja aikaisempien tutkimusten esille tuominen ovat laadullisen tutkimuksen, että lähiluvun ansiosta mahdollista. Myös diskursianalyysi vaikuttaa tutkielman taustalla väistämättä, kuten kielenkäytön, maailmankuvan ja sisäistettyjen normien merkitys.⁷

Tutkielmassani pyrin tuomaan ilmi ja perustelemaan omat näkökulmani ja havaintoni mahdollisimman selkeästi. Koska tutkielmani keskiössä on 400 vuotta sitten julkaistut tekstit, kieleen ja sanoihin latautuneet merkitykset ovat muuttuneet ajan saatossa. Lisäksi muutokset 1600-luvulta tähän päivään, kuten siirtymä uskonnollisesta yhteiskunnasta sekulaariin yhteiskuntaan näkyy tapojen, normien ja termien merkityksen muutoksena, mikä on otettava huomioon tässä tutkimuksessa. Saarnoissa toteutuu diskurssille ominainen vuorovaikutuksen rakenne, jossa saarna toimii ylempänä, vaikuttavana tekijänä (jopa tietynlaisena ohjenuorana) kansalaisille.⁸ Tutkielmassani pyrin vastaamaan seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

⁶ Pöysä, 2015.

⁷ Jokinen, ym., 2016.

⁸ Ihalainen & Valtonen, 2022.

1. Mitä tunteita ruumissaarnoissa esiintyi ja miten niitä kuvattiin?
2. Miten kuolema- ja hautauskulttuuri vaikutti kuoleman käsittelyyn?
3. Miten vainajan elämä ja kuolema esitettiin saarnoissa ja mihin sillä pyrittiin?

1.2 Lähteet ja aikaisempi tutkimus

Tutkimuksessani keskityn puhdasoppisuuden kulta-aikanakin pidetyn, 1600-luvun lopun, ruumissaaroihin. Käyttämäni alkuperäislähteet ovat aikalaispappien ja vainajien läheisten kirjoittamat ruumissaarnat vuosilta 1671–1698. Tutkimukseni pohjana on 5 ruumissaarna, vanhimmasta alkaen: Abraham Ikalensikin ruumissaarna *Johannes Collinukselle* (1671), Jacob Flachseniuksen saarna *Catharina Haaksille* (1680), Nikolaus Hammarin *Johannes Gezeliukselle* (1682) sekä Joosef Kolckeniuksen ruumissaarnat *Catharina Barkille* ja *Benjamin Malmille* (1698).

Tutkielmani otanta on melko suppea, ottaen huomioon ruumissaarojen määrän ja suosion 1600-luvulla. Koska kyseessä on kandidaatintutkielma, suurempi otanta olisi välttämättä vaikuttanut tutkielman ennalta määrättyyn rakenteeseen. Vuonna 1990 julkaistun *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta* – teoksen toimittaja Klaus Mäkelä tuo esille omaelämäkertojen ja laadullisen tutkimuksen työläisyyden, jonka vuoksi suure aineistomäärät syövät tutkimuksen rajattua analyysia. Ruumissaarnat olivat puhdasoppisuuden aikana melko pitkiä, keskimäärin useita kymmeniä, joskus jopa satoja sivuja pitkiä kokonaisuuksia, joka olisi automaattisesti vaikeuttanut kattavan lähiluvun toteuttamista.⁹ Kvalitatiiviseen tutkimukseen keräämäni aineisto on riittävä, sillä keruun rajaavat tekijät mahdollistavat päätelmien tekemisen ja saatujen tulosten tarkastelun.¹⁰ Kompakti otanta mahdollistaa kandidaatintutkielmaani valikoitujen ruumissaarojen syvempään ja kattavaan perehtymiseen.

Tutkielmaan valituista viidestä ruumissaarnasta kaksi käsittelee naispuolista vainajaa ja toiset kolme miespuolista vainajaa. Vainajista nuorimmat olivat

⁹ Ks. esim. Rimpiläinen, 66–67.

¹⁰ Rajaavat tekijät, kuten sukupuoli, ikä, yhteiskunnallinen asema, aika- ja paikka-erä. Ks. esim. Mäkelä, 1990, s. 52.

alle kuukauden vanhat poikalapset ja vanhin 67- vuotias mies. Molemmat tutkielmassa käsiteltävien ruumissaarnejien naisista olivat menehtyessään 37- vuotiaita. Ruumissaarnat ovat julkaistu suomeksi ja maantieteellisesti ne sijoittuvat Suomen eteläisiin lounaisosiin (Karkku, Turku, Urjala ja Uskela). Kaikkia tutkielmaan valituissa ruumissaarnoissa esiintyviä vainajia yhdistää kristinuskovaisuus (eritoten luterilaisuus), maantieteellisyys, sekä jokainen vainaja kuului ylempään yhteiskuntaluokkaan, kuten papistoon ja aatelistoon. Edellä mainittujen yhdistävien tekijöiden lisäksi tutkielmaani valikoitujen vainajien välillä on yhtä ruumissaarna lukuun ottamatta myös yhdistäviä sukulaissuhteita: Johannes Collinus on Catharina Haaksin appi ja Catharina Bark on puolestaan Benjamin Malmin äiti. Yhdistävien tekijöiden vuoksi säätyjen väliset erot hautauskulttuurissa ja erityisesti ruumissaarnoissa jäivät huomiotta tutkielmani päälähteissä. Myöskään alueelliset erot hautauskulttuuriin ja ruumissaarnejien kieleen eivät tutkimuksesta tule ilmi. Sen sijaan on perusteellista tehdä mahdollisesti vahvistavia ja uusia näkökulmia sekä havaintoja yleisesti 1600-luvun lopun Lounais-Suomen aateliston ja papiston tunteiden näyttämisestä ja ilmentämisestä.

Tunteet ja kuolema eivät itsessään ole uusia aiheita historiantutkimuksen kentällä, vaan aiheista on julkaistu useita tieteellisiä tuloksia. Aiheet niin yhdessä kuin erikseen mahdollistavat uusien tutkimusten ja tulkintojen muodostamisen eri tutkimusrajausten, kuten näkökulmien tai alueellisten rajauksien kautta. Tunnehistoriallinen näkökulma ruumissaarnejien tutkimuksessa on jäänyt miltei kokonaan pimentoon, eikä kyseisestä näkökulmasta hautauspuheita olla juurikaan itsessään tutkittu. Hautajaispuheita ja ruumissaarnejia sivutaan ja käsitellään kuitenkin eri teoksissa, kuten esimerkiksi Seppo Knuutilan ja Ulla Pielan vuonna 2007 toimittamassa teoksessa *Menneisyys on toista maata*. Kyseisen teoksen lopussa tuodaan esille, tosin niukasti, myös hautauspuheita ja niihin liittyviä säädöksiä, kuten esimerkiksi vuoden 1686 kirkkolakia Kustaa H. J. Vilkunan toimesta. Kirkkolailla pyrittiin säätelemään hautauspuheita ja erityisesti sen elämäkertaosaa.¹¹

¹¹ Vilkuna, 2007, s. 335.

Ruumissaarvoja ja hautauskulttuuria Suomessa käsitellään hyvin myös O. Kurvisen teoksessa *Jäisyyden rajalla: hautauspuheen historia ja ohjeita sen pitämiseen* (1940) sekä O. Rimpiläisen vuonna 1973 julkaisemassa teoksessa *Suomalainen hautauspuhe puhdasoppisuuden aikana*. Teokset ovat suhteellisen vanhoja, muttakin kattavia ja antavat hyvän pohjatiedon ruumissaarvoihin ja hautauskulttuuriin. Rimpiläisen teos on itsessään jo merkittävä ja tarjoaa niin tilastollista tietoa ruumissaarvojen esiintyvyydestä, kuin niiden rakenteestakin. Tutkielmassani käytän jälkimmäistä (Rimpiläisen) teosta tutkimuskirjallisuutena. Koska kirja keskittyy hautauspuheeseen puhdasoppisuuden aikana, tulen viittaamaan teokseen lisää tutkielmani myöhemmässä vaiheessa.

Tiedettävästi tuoreimpana ruumissaarvoihin perustuvana ja nojaavana tutkimuksena voidaan pitää Henriikka Sivulan kevään 2022 kandidaatintutkielmaa *Siveelliset, oppineet ja surevat: Sukupuolittuneet arvot ja kuoleman kohtaaminen Suomessa 1700-luvun loppupuoliskon ruumissaarvoissa*. Sivulan sukupuolihistoriallinen tutkimus perustuu kontekstuaaliseen lähilukuun. Tutkielman päämääränä on tuoda ilmi miesten ja naisten ruumissaarvojen välisiä eroja niin rakenteellisesti, että sisällöllisesti. Näin ollen tutkielmani näkökulman lisäksi tutkimuskysymykset ja tutkimuksen tarkka aihe poikkeavat Sivulan kanssa. Tutkimuksessani käytän osittain samaa tutkimuskirjallisuutta, kuin Sivula - kuitenkin eri osin ja vastatakseni eri kysymyksiin. Tämän vuoksi myös tutkimustulokset tulevat väistämättä poikkeamaan toisistaan, jolloin tutkimukseni toteuttaminen on perusteltua.

Vuonna 2019 Ilona Pajarin, Jussi Jalosen, Riikka Miettisen ja Kirsi Kanervan toimittamassa teoksessa *Suomalaisen kuoleman historia* tuodaan hyvin esille kuoleman, erityisesti suomalaisen kuoleman eri osa-alueita ja siihen liittyviä rituaaleja, tunteita sekä ruumissaarnan merkitystä. Teos on suhteellisen uusi ja käsittelee kuolemaa aina keskiajalta aina nykypäinään saakka. Lisäksi Pajari, ym. kuvaa kirjassaan kristinuskon merkitystä, 1600-luvun hautaustilaisuutta ja sen muutosta kyseisen vuosisadan edetessä sekä hautajaisvalmisteluja. Myös uuden ajan alun Suomessa vallinnut sääty-yhteiskunta ja sen vaikutukset kuolemassa ja hautaamisessa tulevat ilmi teoksessa. Näin ollen teos tukee hyvin tutkielmaani, sillä

alkuperäislähteissäni esiintyvät vainajat kuuluvat jokainen sääty-yhteiskunnan ylimpiin säätyihin, mikä vaikutti automaattisesti heidän hautausjärjestelyihinsä ja siten myös ruumissaarnoihinsa. Ylempien säätyjen hautajaisiin kuului useimmiten ruumissaarnojen lisäksi hautajaismusiikki, -runot ja -vaakunat, joiden avulla tilaisuudesta saatiin asemalleen ominaisesti näyttävä.¹²

Ruumissaarnoihin, kuten hautajaisiin yleensäkin, liittyi jonkin verran säädöksiä, jotka myös ohjailivat ruumissaarnojen muotoutumista. Seppo Knuuttilan ja Ulla Pielan vuonna 2007 toimittamassa teoksessa *Menneisyys on toista maata* käsitellään sitä, kuinka eri konteksteissa tuodaan mennyttä aikaa julki sekä miten eri lähteitä ja asiayhteyksiä voidaan käyttää menneisyyden tarkasteluun. Teoksen lopussa tuodaan ilmi niukasti myös hautauspuheet. Yksi oleellisimmista hautauspuheisiin vaikuttaneista tekijöistä oli vuoden 1686 kirkkolaki, jolla pyrittiin säätelemään hautauspuheita ja erityisesti sen elämäkertaosaa.¹³ Teos ei kuitenkaan tuo esille ruumissaarnojen sisällöstä sen enempää, kun saarnojen teoreettiset viitekehykset, kuten miten ja mistä ruumissaarna rakentui.

Tunteet ovat kokemukseltaan yksilöllisiä, vaikka kokemusten herättävä miljöö olisikin sama (esimerkiksi kuolema ja siitä johtuvat tunteet). Voidaan olettaa, että erityisesti vainajan omaisten tunteita saattoi herättää vainajasta kertova elämäkerrallinen osa, personalia. Vuonna 2002 julkaistu Piia Einosen ja Petri Karosen toimittama teos, ”Arjen valta”, antaa osviittaa maailmankuvasta ja ihanteista noin 1450-luvulta aina 1860-luvulle saakka. Tässäkään teoksessa ei käsitellä ja avata tunteita tarkasti, mutta se antaa hyvää aikalaiskuvaa, joka tukee tunteiden tulkintaa. Einonen ja Karonen keskittyvät käsittelemään tekstissään kuoleman sijaan ihmisten elämää ja siihen liittyviä normeja ja odotuksia. Esimerkiksi ihmisten tavoitteellinen kunniallisuus ja sen ylläpitäminen korostuivat 1600-luvun ylimystön piirissä.

Tunnehistoriaa voitaisiin pitää merkittävänä ihmiskunnan historian osana, joka kuvaa uusia puolia ja tulkintoja menneestä. Pitkään on ajateltu, että

¹² Ilmakunnas, 2019, s. 13.

¹³ Vilkuna, 2007, s. 335

aidon historiantutkimuksen tulee olla objektiivista. Kuitenkaan täysin objektiivista tutkimusta on miltei mahdotonta luoda. Jokaisen ihmisen valintoihin ja tulkintoihin sekä käsityksiin vaikuttaa omat arvot, kiinnostuksen kohteet ja menneisyydenkokemukset. Tutkimuksen aiheen ja näkökulman valinta ovat osaltaan jo osoitus tutkijan subjektiivisuudesta – vaikuttaahan niihinkin tutkijan omat mieltymykset sekä sisäistetyt käsitykset. Tuomas Teporan toimittamassa teoksessa ”Menneisyyden rakentajat” (2018) käsitellään eri historiantutkimuksen teorioita. Tunteet kuuluvat osaksi ihmistä, jonka vuoksi ne vaikuttavat lähes tulkintoihin kaikkeen. Teoksessa esitetään paljon lukijaa ohjailevia kysymyksiä, eikä niinkään välttämättä suoria vastauksia. Ihmiset ovat kokeneet samoja tunteita kautta aikojen, mutta tunteiden taustalla olevat syyt ja niiden ilmaisutavat voivat poiketa huomattavasti.¹⁴ Esimerkiksi ilo on tunne, jota ihmiset ennen ja nyt ovat tunteneet ympäri maailmaa, mutta eri syistä ja eri tavoin. Tepora muistuttaakin, että tunteita käsittelevä historia ei tarkoita pelkästään tunteellisuuksia ja tunteiden tuottamista ja niiden tulkintaa. Tunteet ovat lisäksi niin käsitteitä, normeja, kuin jopa symbolejakin.¹⁵ Tunteiden jopa epäsuora olemus käsitteissä ja normeissa näkyy myös tutkielmassani käytetyissä alkuperäislähteissä, kun kuvataan vainajaa, hänen elämäänsä sekä siihen liittyviä, ympärillä olevia tekijöitä, kuten työtä, sairauksia sekä vainajan ihmissuhteita.

Tutkielmassani pyrin käsittelemään ruumissaarnoja laajakatseisesti. Painotan tulkintojani ja huomioitani 1600-luvun puhdasoppineisuudelle ominaisesti, mutta en kuitenkaan pois sulje mahdollisuutta käyttää ajan jälkeistä tutkimusta tai käsitteitä reflektoidakseni vuosisadan ajatusmaailmaa ja tuntemuksia. Havaintojeni ja tulkintojeni pohjalla käytän vuonna 2016 julkaistua Arja Jokisen, Kirsi Juhilan ja Eero Suonisen teosta *Diskurssianalyysi: teorit, peruskäsitteet ja käyttö* sekä Pasi Ihalaisen ja Heli Valtosen (2022) teosta *Sanat siltana menneeseen – Kielelliset lähestymistavat historiantutkimuksessa* eri osin.

¹⁴ Ks. esim. Tepora, 2018, s. 85.

¹⁵ Tepora, 2018, s. 81.

2 ELÄMÄN JA KUOLEMAN KULTTUURI 1600-LUVULLA

2.1 Kristinusko yhteiskunnan ja perheen peruspilarina

Kristinusko vakiinnutti asemansa Suomeen lännestä käsin 1000-luvun ensimmäisten vuosisatojen aikana. 1500-luvulla tapahtuneen reformaation myötä erilaiset uudistukset tulivat Ruotsin kautta voimaan myös Suomen alueella. Ruotsi omaksui luterilaisuuden vuosisadan kuluessa ja luterilaisuus vakiinnutti asemansa vuonna 1593.¹⁶ Yhteiskuntaa ja ihmisten arkielämää sääteli paljolti uskonto ja sääty-yhteiskunta. Nämä kaksi tekijää, *kristinusko* ja *sääty-yhteiskunta* vaikuttivat niin yksin, kuin yhdessä yhteiskunnassa tapahtuviin muutoksiin sekä myös osaltaan toinen toisiinsa. Reformaatiota eli uskonpuhdistusta voidaankin pitää yhtenä osatekijänä yhteiskunnan stratifikaatioon eli kerrostuneisuuteen.¹⁷

Eriteltyinä yksilöön ja tämän elämän vaikuttavia tekijöitä olivat esimerkiksi syntyperä ja sukupuoli, jotka ohjailivat ihmisiä heidän toimissaan, kuten ammatin valinnassa. Poikien jatkaminen isänsä jalanjäljissä elinkeinon harjoittamisessa oli ennemmin sääntö, kuin poikkeus ja saman ammatin harjoittaminen saattoi jatkua suvun miesten jäsenillä useamman sukupolven ajan. Esimerkiksi kirkkoherra Johannes Collinuksen ruumissaarnasta selviää, että hänen isänsä oli itsekin kappalainen (= pappi). Samoin hänen (Johanneksen) poika, Jacob Collinuksesta tuli aikanaan myös kirkkoherra.¹⁸ Perheen naispuoliset henkilöt puolestaan kasvoivat ja valmistautuivat perheen emännöintiin ja hyvänä vaimona toimimiseen. Yhteiskunnan kerrostuneisuus ei ollut kuitenkaan täysin kiveen hakattua. Teoksessa *Arjesta ihmeisiin – eliitin kulttuurihistoriaa 1500–1800-luvun Euroopassa*, Marjo Kaartinen kirjoittaa: ”Muodolliset säätyrajat ja säätyjen pyramidimainen hierarkia näkyvät meille ehkä selvimmin, mutta on muistettava, että rajat olivat aina jossain määrin rikkoutuvia, katkonaisia.”¹⁹ Näin ollen maanviljelijän pojasta

¹⁶ Czaika, 2018.

¹⁷ Kaartinen, 2006, s. 25.

¹⁸ Ikalensis, 1671; Flachsenius, 1680.

¹⁹ Kaartinen, 2006, s. 23.

saattoi hyvin tulla pappishenkilö, vaikkakin tie pappeuteen saattoi olla monessa suhteessa hankalampi kyseisistä lähtökohdista, verrattuna papiksi pyrkivään aatelistaustaiseen poikaan.

Uskonto oli osa 1600-luvun maailmankatsomusta, eikä sitä voitu erottaa suoranaisesti maailmanvallasta tai ylipäänsä arkielämästä, toisin kuin tänä päivänä 2020-luvulla. Sari Katajala-Peltomaa ja Ville Vuolannon vuonna 2009 julkaisemassa artikkelissa *Lapsi ja uskonto. Kaksi näkökulmaa sosialisatioon myöhäisantiikissa ja sydänkeskiajalla* tuodaan hyvin esille, kuinka kristinuskon hallitsevuus ohjasi paitsi ideologioiden, että yleisten sääntöjen ja yhteiskunnallisten normien ja käytänteiden olemusta.²⁰ Uskonto näkyi luonnollisesti myös ruumissaarnoissa – olihan kyseessä kirkollinen tapahtuma, maanpäällisen elämän päättävä siirtymäriitin palanen, jossa vainaja saatettiin haudanlepoon.

Ruumissaarnat muodosti kaksi osaa, joita olivat teologinen osa (erinäiset Raamatun tekstikappaleet) sekä omaelämäkerta, personalia.²¹ Hautauspuheet eivät kuitenkaan jättäneet jälkeensä jokaisen vainajan henkilöhistoriaa, sillä ne oli suunnattu lähinnä ylimpien säätyjen edustajille. Säätyajattelun lisäksi ruumissaarnojen yleisyyttä rajasi niiden maksullisuus.²² Ruumissaarnat ovat siis kuvauksia ylemmässä asemassa olleiden henkilöiden elämistä ja kuolemista, joka rajaa ruumissaarnojen käyttöä kokonaisvaltaisina, historiallisina aikalaiskuvauksina. Tunteiden ollessa johdannaisia ihmisten maailmankäsityksestä ja siten sidonnaisia opittuihin (sekä yleisesti hyväksytyihin) malleihin, voidaan ruumissaarnoista tehdä yleistäviä huomioita ja päätelmiä koskien niiden esiintyvyyttä.²³ Tästä huolimatta Olavi Rimpiläisen (1973) teoksessa *Suomalainen hautauspuhe puhdasoppineisuuden aikana* tuodaan ilmi useampaan otteeseen se seikka, että ruumissaarnoja tuotettiin määrällisesti paljon, vaikkei niitä ollut säilynyt liiemmästi ajalta ennen isoavihaa, saatikka tutkittu vuoteen 1973 mennessä. Uskonnon

²⁰ Katajala-Peltomaa & Vuolanto, 2009, s. 9.

²¹ Rimpiläinen, 1973, s. 10.

²² Rimpiläinen, 1973, s. 36.

²³ Esim. maailmankuva, sosiaalinen asema, ja koulutus ovat ihmisen identiteettiä ja ajatusrakenteita muodostavia osia. Osittain tunteet ja niiden käsitteleminen ovat siis opittuja. Ks. esim. Tepora, 2018, s. 86–87. Yleispäätelmät tuovat esille ajalle ominaisia ja ihanteellisia ajatusmalleja ja toimintoja, jotka toimivat lähtökohtina yksilöllisiin tuntemuksiin. Tämä ei kuitenkaan poista yksilöllisiä näkemyksiä, kokemuksia ja tunteita.

merkitystä ja vaikutusta puhdasoppineisuuden ajan kristittyjen elämään ja erityisesti ihanteellisiin ominaisuuksiin ei voida kiistää, mikä näkyy hyvin esimerkiksi ruumissaarjien omaelämäkerroissa. Kirkkoherra Johan Collinuksen ruumissaarnassa häntä kuvataan seuraavasti:

[--] hän cunniallisest ja Jumalisest on elänyt, niin paljo kuin hän parahin täsä wihelijäisyyden laxos on tainnut, ja aina hänellä on ollut yxi toinen halu, sekä itze Jumalan pelgos elä, että myös muita neuwolla ja käytöxellä siehen harjotta.²⁴

On sanomattakin selvää, että Collinuksen elämää kuvaillessa sanat, kuten *kunniallinen* ja *Jumalinen* olivat tuon ajan ihmiselle jopa tavoitteellisia piirteitä. Kirkko ja uskonto ohjailivat ihmisiä ylhäältä käsin. Jumalan pelossa eläminen tarkoitti sitä, että ihminen todella pyrki elämään elämänsä kirkon oppien mukaisesti. Kirkko ja uskonto eivät olleet dominoivasta asemastaan huolimatta immuuneja muutokselle ja maallisen vallan tavoitteille. 1600-luvulla kirkon yhtenä päämääränä oli uskonnon yhtenäistäminen melko laajan kuningaskunnan piirissä. Tavoitteen tueksi astui voimaan vuoden 1686 kirkkolaki, jonka seurauksena alueellisista eroista huolimatta kirkon opetus ja jumalanpalveluksissa käytetyt kirjat yhdenmukaistettiin.²⁵ Näin ollen laajan kuningaskunnan ohjenuorat ja annetut opit olivat teoriassa koko kansalle samat huolimatta asuinpaikasta. Käytännössä tavoitteiden toteutuminen ei kuitenkaan ollut yhtä mustavalkoista, vaan erot lännen ja idän seutujen sekä varakkaiden ja vähävaraisten välillä jäivät elämään.

2.2 Hautaamisen ja kuoleman rituaalit

Menneinä vuosisatoina kuolemaa käsiteltiin paljon arjessa, että taiteessa ja sille annettiin myös tilaa. Myöhäiskeskiajan ja varhaismodernin ajan vaihdetta onkin kuvailtu jopa kuolemaan pakkomielteisenä aikana.²⁶ Kuolemaan valmistauduttiin läpi elämän ja hyvään elämään ja kuolemaan pyrittiin toden teolla. Menneisyyden ihmisten elämän päättymisestä ja siihen liittyvistä rituaaleista on säilynyt

²⁴ Ikalensis, 1671.

²⁵ Salomies, 1962, s. 13.

²⁶ Bates, 2021, s. 72.

tietoa niin ruumissaarnoissa, päiväkirjamerkinnöissä, kirjeissä sekä myös vanhoissa lakimääräyksissä ja säädöksissä. Näistä kodinpiirissä tuotetut arjesta kertovat lähteet, kuten kirjeet ja päiväkirjamerkinnät ovat erityisesti naisten ansiota. Naisten luomat tekstit olivat osaltaan tarkoitettu juuri informaation jakamiseen sukulaisille. Kirjeissä kerrottiin merkittävimmät kuulumiset suvun uuden jäsenen syntymästä aina sukulaisten kuolemiin, lisäksi ne tarjosivat yksityiskohtaisiakin kuvauksia kuoleman aiheuttamista järjestelyistä. Kaukaisemmat sukulaiset kutsuttiin hautajaisiin kirjeitse ja hautajaisvalmisteluista avauduttiin päiväkirjan kansien väliin.

Hautajaismenoihin, kuten ylipäänsä ihmisten elämäntyylisiin, vaikutti paljon yhteiskunnallinen, sosiaalinen asema. Aatelisten hautajaiset saattoivat paistaa suuriksi yleisötapahtumiksi, joidenka tarkoituksena oli pönkittää oman suvun asemaa ja kunniaa.²⁷ Hautajaisista saatiinkin muodostettua suuri ja näyttävä tapahtuma ruumissaarnejen, hautajaismusiikin, -runojen ja -vaakunoiden avulla. Niin sanotulla rahvaalla, vähävaraisilla talonpojilla, hautajaiset olivat hillitymmät, kun samankaltaisiin ylellisyyksiin ja vainajasta säilytettäviin materioihin (vaakunoihin, ruumissaarnejoihin) ei ollut varaa. Siksi säilyneistä aineistoista, kuten esimerkiksi ruumissaarnejoihin, nähdään vain pääosin aateliston ja varakkaiden henkilöiden aikalaiskuvaa. Vaikka yhteiskunnalliset ihanteet, kirkon opit ja lait koskivat koko kansaa, oltiin alempien säätyjen edustajia kohtaan armollisempia, mitä tulee käytökseen.²⁸ Siten ruumissaarnejoihin saatavaa elämäntapaa voidaan pitää ihanteellisena ja siihen pyrkivänä kuvauksena 1600-luvun perhe-elämästä, muttei kuitenkaan kansan koko totuutena.

Ruumissaarnejojen kukoistus alkoi kunnolla luterilaisessa Ruotsin valtakunnassa vasta 1600-luvulla. Turun hiippakunnassa saarnejoihin painettiin kyseisellä vuosisadalla eniten miespuolisille aatelisille, mutta määrällinen ero samaisen säätykunnan naisille omistettuihin saarnejoihin ei ole kovinkaan suuri.²⁹ Vuosisa-

²⁷ Ilmakunnas, 2019, s. 139.

²⁸ Lidman, 2019, s. 25.

²⁹ Rimpiläinen, 1973, s. 40–41.

dan puoleen väliin mennessä kaiken kaikkiaan ruumissaarvoja oli painettu Czai-
kan mukaan monta sataa, lähemmäs tuhat kappaletta.³⁰ Saarnojen kukoistaessa
myös niiden pituus saattoi vaihdella tavallisesta *kvartopituudesta*.³¹ Joosef
Kolckeniuksen ruumissaarnassa Benjamin-vauvalle antaa osviittaa ruumissaar-
nan pituuden vaihtelusta. Benjamin Malm menehtyi vain vajaan kolmen viikon
vanhana. Malmille luotu personalia on pituudeltaan puolet vähemmän kuin ai-
kuisen omaelämäkerrat keskimäärin, mihin vaikuttaa luonnollisesti ja väistä-
mättä vainajan eletty ikä. Malmin saarnassa sanotaankin, että: "*--nijncuin hän
nämä colme: Syndyä, kärsiä ja cuolla picaisest on täyttänyt, on hän sitä vähemmän sa-
nomista itzestäns jälkensä jättänyt--*".³² Samoin Johannes Gezeliuksen personaliassa
mainitaan erikseen lyhyen iän vaikutuksen omaelämäkerran pituuteen.

Ruumissaarnat ja niiden autenttisuus kuoleman ja siihen liittyvien tuntei-
den historiana on tosin hieman kyseenalainen. Oli hyvinkin mahdollista, että
ruumissaarnat painettiin vasta useiden vuosien kuluttua vainajan kuolemasta ja
hautamisesta.³³ Hautajaisissa puhuttuja ruumissaarvoja oli jälkikäteen mahdol-
lista parannella ennen saarnojen painattamista. Tosin, käytännössä suurin osa
saarnoista painettiin viimeistään vuoden kuluttua hautamisesta. Esimerkiksi
Catharina Haaksin hautajaiset pidettiin vuonna 1680, mutta hänen ruumissaar-
nansa painettiin vasta seuraavana vuonna.

Jo aikanaan ruumissaarnat saattoivat tavoittaa suuren yleisön, sillä aateli-
silla oli tapanaan kutsua suuri määrä ihmisiä saattamaan vainaja viimeiselle mat-
kalleen. Hautajaismenot olivat ylemmillä säädyillä näyttäviä tilaisuuksia, jossa ei
hautajaiskutsujen määrästä tingitty. Ruumissaarnat olivatkin etukäteen harkit-
tuja ja toteutettuja tekstejä, jotka oli tarkoitettu julkiseen käyttöön, mikä vaikuttaa

³⁰ Tarkempi arvio Ruotsissa painettujen ruumissaarvojen määrästä 1650-luvulle mentäessä on
700 kappaletta. Lukuun ei kuitenkaan sisälly saarnat, jotka eivät täysin istuneet samaan katego-
riaan (esimerkiksi hautajaisiin latinaksi kirjoitetut runotekstit jätettiin laskelmista pois). Ks.
esim. Czaika, 2018.

³¹ Rimpiläinen, 1973, s. 66. Kvarttokoko viittaa ruumissaarvojen nelitaitteeseen, jolloin yhdellä
arkilla on ollut neljä saarnan sivua/pätkää.

³² Kolckenius, 1698.

³³ Rimpiläinen, 1973, s. 67.

automaattisesti tekstin sisältöön. Saarnat kantoivat sisällään perintöä korkea-arvoisten vainajien elämästä, asemasta ja vaikutusvallasta. Ruumissaarnejen omaelämäkertaosien ainoa tarkoitus ei silti ollut tuoda esille vainajan ja tämän suvun mainetta, jota pyrittiin myös varmistamaan vuoden 1686 kirkkolaiilla. Lainsäädännön ruumissaarvoja koskevassa osuudessa oli tarkoitus taata kaksi asiaa: 1) *elämäkerran pituuden pitäminen sopivan kompaktina* sekä 2) *ettei vainajan kehuminen mennyt yli*. Näin ollen, mikäli ihmiset lakia aikanaan noudattivat, voitaisiin olettaa ruumissaarnejen olevan kuta kuinkin melko todenmukaisia, eikä täysin liioiteltuja. Parhaimmillaan vainajien elämäntarinoita pyrittiin rakentamaan jopa samaistuttaviksi ja opettavaisiksi. Samaistuttavuutta saatiin tuomalla vainajan elämästä esiin myös huonoja puolia³⁴, kuten elämän aikana kohdanneita vastoinkäymisiä ja sairauksia: ” - - on hän (Johannes Collinus) ensistä tullut heicoxi silmistä, - - ja sijtte wijmeis talwena Pawalin päiwän aicaan heicommaxi myös raskasta Rintataudista, joca usiasti händä cowin ahdisti - - ”.³⁵

Vastoinkäymiset ja sairastelun kuvailu näkyy erityisesti pienten lasten ruumissaarnoissa. Selityksenä tälle voidaan pitää lasten lyhyttä elinikää, jolloin keskiöön sattui usein lasten menehtymiseen johtanut sairastelu: ” - - waan juuri wai kialla walituxella ja surullisella änellä, annoi alinoma kipuns ja waiwans tiedetäwäksi.”³⁶ Samoin vainajasta riippumattomat epäonniset tapahtumat lisäsivät myötätuntoa kuulijoissa ja myöhemmin painetun saarnan lukijoissa. Poikavauva Johannes Gezeliuksen saarnassa kuvataan sairastelun lisäksi hänen syntymäänsä edeltänyttä tulipaloa, joka tuhosi Johanneksen vanhempien kodin Turussa vain pari päivää ennen Johanneksen syntymää. Kuvailuilla herätettiin mahdollisesti sympatiaa.

Muutoin mikäli jotain kritiikinomaista tuotiin vainajasta ilmi, pyrittiin se esittämään positiivissävytteisesti, kuten Catharina Barkin ruumissaarnassa:

³⁴ Vilkuna, 2007, s. 335.

³⁵ Ikalensis, 1673.

³⁶ Hammar, 1682.

" - - Kylällistens canssa elänyt Suosios ja Sowinnos - - ja sijnä, jos hän jocus närkestystä on osannut, cohta sitä Sydämmestäns Jumalan edes catunut ja nöyrästi andexi anonut, mielelläns myös auttanut Waiwaisia ja tarwitzepia tilans ja waran jälken."³⁷

Barkia kuvataan nöyräksi ja myös virheensä myöntäväksi, mikä oli hieno piirre naisessa - tarvittava nöyryys. Yleensä ikävyydet ja negatiivisävytteiset asiat ruumissaarnoissa rajautuivat lähinnä vainajan sairasteluun tai aikaisemmin menetettyihin läheisiin. Saarnat painottuivat enemmän ideaalisiin, jopa romantisoituihin kuvailuihin, jotka jättivät jälkeensä mahdollisimman hyvän ja siveellisen maineen vainajan läheisille ja koko suvulle.

³⁷ Kolckenius, 1698.

3 TUNTEET JA NIIDEN ILMENEMINEN PERHEESSÄ JA YHTEISÖSSÄ

3.1 Kiistaton rakkaus, jumalinen nöyryys ja ikävän kyyneleet

Hierarkkinen järjestys ei jäänyt pelkästään yhteiskunnalliselle tasolle, vaan samantapainen *arvojärjestys* toimi myös perheiden sisällä.³⁸ Tällöin mies toimi perheen päänä.³⁹ Järjestyksen takana oli katsomus sukupuolten välisistä ulkoisista ja henkisistä tekijöistä. Miehet nähtiin vahvoina, kun naiset omaksuttiin herkkinä ja pehmeinä. Näin ollen naisille oli luontaista hoitaa ja hoivata, kun taas mies pääosin suojeli perhettään, sen statusta ja hankki perheen elannon. Emännyys ja äitiys olivat aikalaisille arvossa ja kyseisten ”tittleiden” avulla naiset saivat myös kerrytettyä itselleen vaikutusvaltaa. Maailman tarjoamat mahdollisuudet menestykseen olivat naisille melko rajalliset. Avioliitto antoi mahdollisuuden hyvään ja kunnialliseen emännyyteen sekä myös äitiyteen hyväksytyksi.⁴⁰ Avioliiton myötä naiset saattoivat toimia myös perheen päänä miehen poissa ollessa pidempiä aikoja tai leskeksi tultua. Ennen Catharina Barkin ruumissaarnaan personaliaa muistutetaan seurakuntalaisia ihanteellisen vaimon piirteistä seuraavasti:

” - - Apostoli Pawali opetta ja muistutta, cuinga waimot pitä Jumalan Palwelluxes ja Awio-skäskys oleman, elämän, ja waeldaman, nimittäin hiliaisudes caikella Nöyrydellä, osottain Jumalitudens hyvään töiden cautta, ja että he cohtullisis Waatteis käwisit, ja olisit caunistetut häwyllä ja cainoudella.”⁴¹

Kuten Catharina Barkin ruumissaarnassa, naisen onnistuminen vaimonroolissaan perustui nöyryyteen ja tottelevaisuuteen niin Jumalaa, kuin omaa aviomiestään kohtaan. Ruumissaarnoissa toistuu ylistäminen sekä kunniallisuuden toteutuminen elämässä niin itse vainajan sekä (vainajan) läheisten, kuten

³⁸ Kaartinen, 2006, s. 44.

³⁹ Ideaalin perheen katsottiin muodostavan mies, vaimo ja lapset. Lisäksi perheen palkkaamat työntekijät, kuten palvelijat ja rengit, olivat osana perheyhteisöä työsuhteensa ajan. Ks. esim. Kaartinen, 2006, s.44; Einonen & Karonen, 2002, s.158.

⁴⁰ Einonen & Karonen, 2002, s. 101.

⁴¹ Kolckenius, 1698.

aviopuolison, vanhempien tai appivanhempien elämässä ja kaikki toinen toisiaan kohtaan. Johannes Collinuksen vanhempia kuvataan kunniallisiksi ja Jumaliksiksi henkilöiksi: "Nämät Christilliset Wanhemmat cohta Ruumillisen syndymisen jälken - - nijn cuin hänen ikäns taisi myötä anda, caswattanet hänen Cunniallis ja Christillisis hariotuxis ja Tawois."⁴² Asema ja kunnia olivat osittain periytyviä, joista haluttiin pitää kiinni, jolloin saarnat olivat hyvä paikka tuoda sukuaan ja siitä koettua ylpeyttä ilmi. Myös rakkauden tunnetta ilmaistiin saar-noissa suoraan. Esimerkiksi Catharina Barkin omaelämäkerrassa hänen vanhempiansa kuvataan etuliitteellä *rakkaat*. Tämän lisäksi Barkin rakkautta Jumalaa, hänen aviomisetään sekä lapsiaan kohtaan kuvataan useaan otteeseen. Häntä kuvaavat ja ympäröivät tunteet läheisiään kohtaan kuvataan lempeiksi, opettavaisiksi, kunniallisiksi ja nöyriksi. Sama pätee myös Haaksin ruumissaarnaan. Hänen hyväsydämyyttensä ja avuliaisuutta tuodaan esille läpi omaelämäkerran, lisäksi antaen hänestä lämpimän ja iloisen kuvan. Olihan kyseessä pappishenkilön vaimo, jonka voidaan osaltaan katsoa vaikuttaneeksi Catharina Haaksin esikuvana toimimiseen ja sen lähes virheettömään toteutukseen (saarnasta käsin katsoen). Haaksi kasvatti lapsiansa kunnan kansalaisiksi Jumalan pelossa, äidin rakkaudella, kärsivällisyydellä, kauniisti puhuen. Haaksin saarnassa käytetyt kuvaukset ja tehostavat adjektiivit ovat positiivissävytteisiä, jotka herättävät tunteyhtymiä, kuten iloa, lämpöä, rakkautta ja valoa – kenties jopa toivoa. Saar-noissa näkyy todella aikalaisten ihanteellisen vaimon ja äidin kuvaukset sekä niiden toteutuminen.

Saar-noissa painotetaan erityisesti vainajan elämää ja tämän suhdetta omaan puolisoonsa. Aviokäsky oli pyhä ja sitä tulikin noudattaa:

Pyhään Awiokäskyn sääty andoi hän itzens Jumalan edescatzomisest, wanhemmittens, suculaistens ja uscollisten ystäwittens neuwost, - - Tyttären Särjen, jonga cansa hän on elänyt 41. vuotta caikesa siweydes ja suosios, nijncuin Jumalata pelkäwäisten Awioparien aina elä tule, nijn ettei coscaan heidän wälilläns eripuraisutta cuultu, ei semmingän coscaan nähty; mutta aina caikis erinomainen yximielisys ja rackaus.⁴³

⁴² Ikalensis, 1671.

⁴³ Ikalensis, 1671.

Siveellisyys ja Jumalan pelko olivat toistuvia teemoja ajan ruumissaar-noissa. Tunteiden kirjo parisuhteessa on valtava, vaikkei kaikki tunteet eivät näy ulospäin. Saarnoissa kuvataan tunteita verbaalisesti hyvinkin paljon, mutta pari-suhteeseen liittyvät tunteet lukeutuvat enemmän tai vähemmän puhdasoppineisuuden valossa positiivisiksi. Näin on myös kirkkoherra Collinuksen saarnassa. Saarnan mukaan Collinuksen ja tämän vaimon välillä ei todistettu kiistoja, vaan he olivat hyvinkin seesteinen ja rakastava pari. Mikäli riitoja tai eripuraa olisi ollut, ajan tavan mukaan kyseiset asiat kuuluivat hoitaa ilman ulkopuolisia kor-via.⁴⁴ Nämä riidan tunteet, kuten vihamielisyys tai inho eivät siten kuuluneet kunniallisiin saarnoihin. Ihanteellinen kotitalous ei toteutunut läheskään aina, mutta Collinuksen saarnan mukaan heidän avioliittonsa on kuvailtujen tuntei-den perusteella ollut hyvinkin onnistunut.

Erinäiset asiat ja ärsykkeet herättävät eri tunteita ja näistä tunnetiloista seu-uraa erilaisia fyysisiä reaktioita. Esimerkiksi suru voi saada aikaan itkun, mutta itku pitkästä ilosta ei ole ennen kuulumatonta. Reaktioiden lisäksi tunnetilat, ku-ten himo tai viha saattavat johtaa suunniteltuun tai tavoitteelliseen toimintaan. William M. Reddyn luoman käsitteen ansiosta on olemassa erilliset termit kirjoin-tetussa muodossa esiintyville tunteille ja niistä seuranneille toiminnoille: kons-tantiivinen ja performatiivinen puheakti.⁴⁵ Reddyn mukaan *konstantiivinen* pu-heilmaisuus viittaa suoraan välitettyihin tunteisiin/tunnetiloihin, jolloin *performa-tiivinen* kertoo tunnetilan aikaansaannoksen. Koska ruumissaarnat eivät ole vai-najan luomia kirjoituksia minäperspektiivistä, vaan ulkopuolisen rakentamia muistokirjoituksia, jää vainajan konstantiivinen puheakti helposti hataralle poh-jalle. Tämä ei kuitenkaan estä suoraan välitettyjen tunteiden muodostumista ruu-missaarnoissa ja tutkittavissa ruumissaarnoissa esiintyy siten myös suoria tun-neilmaisuja. Performatiivista kuvailua on helpompi rakentaa toisen elämästä kertovaan tekstiin ja sitä esiintyy esimerkiksi Jacob Flachseniuksen luomassa saarnassa. Kyseisessä Catharina Haaksin saarnassa ilmenee himosta seurannut toiminta, kun Haaksin kerrotaan saaneen nauttia ehtoollisen sitä himoittuaan.

⁴⁴ Einonen & Karonen, s. 81.

⁴⁵ Tepora, 2022, s. 49.

Johannes Kolckeniuksen saarnassa Catharina Barkille kuvaillaan tunnereaktioita ja siitä seuranneita jatkotoimintoja:

”Ja cuin hän näki Puolisans Kyyneljin raukewan - - (Barkin puoliso) sanoi: Älä itke Culdaisen, ei sentähden cuolla waicka käetän, olcon cuitengin nijn sanottu, ja olcon nijncuin Jumala tahto!”⁴⁶

Bark herkistyi kyyneliin hänen ja puolisonsa välisestä keskustelusta, jolloin surun kyyneleistä seurasi rauhoittelua, turvantunteen luomista sekä lohdutusta. Avioparin välisen rakkauden ja tunteiden osoittaminen jää ruumissaarnoissa melko niukaksi⁴⁷, mutta Barkin omaelämäkerrasta löytyy myös esimerkki puolisoiden väliseen rakkauden ja välittämisen osoittamista. Bark oli itse mennyt leppäämään vuoteeseen, mutta pyytänyt puolisonsa vierelleen: ”- - ja cosca hän näin teki, syleili hän händä Caulast - -”.⁴⁸ Tapahtuma kuvaa kauniisti avioparin herkkää välittämistä, mutta sen on myös katsottu herättävän mahdollisesti tunteita, kuten myötätuntoa kuulijoissa, kerran se on saanut maininnan ruumissaarnassa.

3.2 Kuolema ja kaipuu

[--] mee olisimme wielä mielelläm Mailmas yhdes ollut, edes meidän pienden lasten tähden, että mee olisim ynnä nee tainnet ylöscaswatta Jumalan pelgos ; waan eij se nyt tapahtu, sillä minä tunnen jo aina tulewani heikommaksi; Jumala Lapsista murheen pitäkön!⁴⁹

On harhaanjohtavaa ajatella, että ihmiset olivat täysin immuuneja surulle menettetyään läheisensä 1600-luvulla, vaikka kuolleisuus olikin korkeaa, eliniän odote vähäistä ja usko sielun pelastumisesta kuollessa vaikutti kansan keskuudessa.⁵⁰ Esimerkiksi vuonna 2021 Christopher Ockerin mukaan surua pidettiin etuoikeutettuna tunteena, jolloin surevat olivat puhtaasti autuaita.⁵¹ Tunteena surua ei siis

⁴⁶ Kolckenius, 1698.

⁴⁷ Saarnoissa kuvataan esim. rakkaiksi, mutta avioparien välisen suoran vuorovaikutuksen määrä on melko olematonta. Personalioissa on kyse vainajan elämän ja kuoleman muistelusta, pituudeltaan rajallisissa saarnoissa, minkä takia syvemmät tunteiden kuvailut jäivät helposti vähäisiksi.

⁴⁸ Kolckenius, 1698.

⁴⁹ Flachsenius, 1680.

⁵⁰ Ilmakunnas, 2019, s. 154.

⁵¹ Ocker, 2021, s. 376.

kartettu. Ruumissaarnoissa tunteiden kirjo ei silti pelkistynyt ainoastaan suruun. Catharina Haaksin saarnassa ilmenee rakkaus, sekä tuleva kaipuu, jota hän oli käynyt läpi aviomiehensä kanssa ennen kuolemaansa. Haaksi oli viimeisinä aikoinaan ruvennut ”Rackan Miehe ns cansa puhelemaan monest asiast”,⁵² kuten siitä, kuinka he olisivat jatkaneet yhteiseloa maanpäällä mieluusti, jos vain olisivat itse saaneet valita. Kuoleman kokemiseen, kuten mihinkä tahansa tunnekokemukseen vaikuttaa todella monet tekijät, kuten yksilön sosioekonominen tausta. Lähtökohtaisesti jokainen yksilö tuntee asiat itselleen ominaisella tavalla, olosuhteet huomioon ottaen. Yhteiskunnan suhtautumistapa kuolemaan on aina osittain ennalta säädettyä, joka vaikuttaa emotionologiaan. Tämän vuoksi onkin luonnollista johtaa yhdentävät päätelmät yksilön elämään vaikuttaviin ja ohjailuviin tekijöihin sekä tunneregiimeihin. Erityisesti 1600-luvulla samankaltaistavia piirteitä tuotettiin tavoitteellisesti yhtenäistämisen kulttuurin myötä.⁵³

Kuten teoksessa *Suomalaisen kuoleman historia* tulee ilmi, puhdasoppineisuuden aikana suurimpia kuoleman suhtautumiseen johtavista tekijöistä olivat vainajan ikä, sukupuoli ja yhteiskunnallinen asema.⁵⁴ Aikuisen miehen kuolema nähtiin kaikista suurimpana tragediana⁵⁵ ja lapsen kuolemaa pidettiin lähes poikkeuksetta vähäisempänä aikuisen kuolemaan nähden. Ruumissaarnoissa ilmoitettiin vainajan kuolinaika, -paikka ja -syy niin tarkkaan kuin vain voitiin. Kuolema tapahtui tavallisesti kotona, jolloin lähinnä vain yksinäiset kodittomat kohtasivat sairaalakuoleman.⁵⁶ Vainajan viimeiset hetket kuvataan ruumissaarnoissa usein tapahtuneen vuoteessa jopa itse kuolemaa rukoillen. Kirkkoherra Johannes Collinuksen saarnan lopussa kuvaillaan hänen kuolemaansa edeltäviä

⁵² Flachsenius, 1680.

⁵³ Ilmakunnas, 2019; Tepora, 2018, s. 86–87.

⁵⁴ Ilmakunnas, 2019, s. 134.

⁵⁵ Syynä miehen kuoleman merkittävyydelle voidaan pitää mm. miehen asemaa yhteiskunnassa sekä merkitystä perheen päänä ja elannon turvaajana. Miehen kuolema vaikutti automaattisesti perheen rakenteeseen, elämiseen ja työnjakoon. Kuoleman merkittävyyteen vaikutti yleiset käytännön syyt ja kuolemasta seuranneet muutokset, ei niinkään menetyksen surun määrä. Ks. esim. Ilmakunnas, 2019, s. 134.

⁵⁶ Ilmakunnas, 2019, s. 127.

hektiä seuraavasti: ”Cosca enemmän ja enemmän kipu rinnoista häntä ahdisti; rucoili hän Jumalata lyhendämän hänen ikääns, ja tekemään tämän tuscan päälle yhtä hyvä loppua.”⁵⁷ Kuolema nähtiin ulostienä maailman tuskasta ja pääsynä rauhaan.

Lasten kuolemat eivät olleet poikkeuksellisia. Hugh Cunninghamin mukaan lapsista jopa yksi neljästä saattoi menehtyä ennen kymmentä ikävuottaan.⁵⁸ Johannes Collinuksen ruumissaarnasta ilmenee, että hänen kahdeksasta lapsestansa vain yksi oli menehtynyt. Puolestaan Catharina Barkin⁵⁹ seitsemästä lapsesta neljä ja Catharina Haaksin yhdeksästä lapsesta enää viisi oli elossa: ”- - mutta 5. Lasta vielä Elä, nijn cauwan cuin Jumalalle kelpa”.⁶⁰ Haaksin ruumissaarna osoittaa sen, että lasten, kuten kenen tahansa elämän katsottiin olevan Jumalan käsissä. Tästä huolimatta kuolema herätti tunteita ja erityisesti 1600-luvun edetessä surun kokemus ja siihen liittyvä surutyö sai enemmän sijaa, kun kuolemaa alettiin ajatella enemmän läheisen menettämisenä sielun vapautumisen sijaan.⁶¹ Vuosisadan lopulla yleistyneessä ajatusmallissa näkyy entistä enemmän vainajan läheisten kokemus ja kaipuu menettäessään itselle tärkeän henkilön. Surun kohdatessa sitä yritettiin hälventämään kristinuskon puitteissa. Vaikka yhteiskunnan yleinen käsitys erityisesti oppineiden kesken oli se, että miehen kuolema oli kaikista suurin menetys, ei tämä merkinnyt sitä, etteikö naisten saatikka lasten poisnukkumista surtu.⁶² Ajattelu kuolemasta Jumalan tahtona ja vainajan pääsemisenä maailmantuskasta autuuteen jäi elämään ja saattoi hetkellisesti helpottaa surua, vaikkei sitä täysin poistanutkaan. Piispa Gezeliuksen esikoisen, Johanneksen personaliassa lohdutaudutaan vanhan testamentin sanaan: ”Esicoisen sinun Pojistas pitä sinun andaman minulle - -”.⁶³ Raamatun tekstit antoivat

⁵⁷ Ikalensis, 1671.

⁵⁸ Cunningham, 2020, s. 37.

⁵⁹ Yksi Catharina Barkin menehtyneistä lapsista on tutkielmassanikin tarkasteltavana ollut Benjamin Malm.

⁶⁰ Flachsenius, 1680.

⁶¹ Ilmakunnas, 2019, s. 154.

⁶² Surun kokemus lopulta yksilöllinen, eikä yleispätevää hierarkiaa voida tehdä surun kohtaamisesta. Näin ollen lasten kuolemaa surtiin siinä, missä miestenkin. Ks. esim. Cullingham, 2020, s. 38.

⁶³ Hammar, 1682.

kuolemalle lohdutusta sekä merkityksen – pääsyn taivasten valtakuntaan. Haaksin ruumissaarnan lopussa toivotaan ruumiin yhdistyvän sielun kanssa ”taivaan ilossa ja riemussa”.⁶⁴

Vaikka kuolema ei ollut vuosisadalla vaiettu, näkymätön, aihe, esitettiin poisnukkuminen lähinnä kuvaillen ja kiertoilmaisuja käyttäen niin sanotusti rivien välistä. Saarnan viimeisissä tekstikappaleissa kuvataan vainajan viime hetkiä ja kuolemaa – rakenne on siis melko sama kaikissa saarnoissa. Viimeisten hetkien kuvailut poikkeavat toinen toisistaan, mikä ei ole ihme. Saarnojen sisältöön vaikuttaa niin saarnan pitäjän ja kirjoittajan eli papin kielelliset valinnat ja ominaistyyli. Tämän lisäksi vainajan kuolinsyy, -tapa ja -paikka ohjaavat saarnan kerrontaa. Samoja kuoleman kuvailuja kuitenkin löytyy, vaikka miljöö kuoleman ympärillä olisikin eri. Kuolema ilmaistiin saarnoissa välttäen itse sanaa *kuolema*. Kuoleman tapahtuma kuvattiin muun muassa ”sielun erottautumisena ruumiista”, ”Jumalan poiskutsumisena”, ”maailmasta erottautumisena sekä yhdistäytymisenä jo poisnukkuneiden läheisten kanssa”, että ”Herrassa (pois)nukkumisena”.

⁶⁴ Flachsenius, 1680.

4 KUNNIALLINEN SURU, JÄLLEENNÄKEMISEN TOIVOSSA

Kuten Pauli Juutin, Anu Puusan ja Iiris Aallon laadullista tutkimusta käsittelevässä teoksessaan todetaan, on haastavaa rakentaa päteviä tietoteorioita etenkin yksittäisen kvalitatiivisen tutkimuksen pohjalta.⁶⁵ Erityisesti laadullinen tutkimus on tutkijan tulkintaa jo luodusta lähteestä (mikä on puolestaan usein yksittäisen henkilön tai tietyn ryhmän muodostama käsitys aiheesta X). Tästä huolimatta kvalitatiivisten tutkimusten antamat päätelmät ja lopputulokset toimivat hyvin yleistettävänä esimerkkeinä, suuntaa antavina aikalaiskuvauksina sekä aikaisemmin julkaistujen tutkimusten vahvistuksena.

Puhdasoppineisuuden ruumissaarujen personaliat olivat tunnesävytteisiä – tosin hillitysti ja yhteisöllisten ihanteiden mukaisesti. Tunteita kuvataan mahdollisuuksien mukaan niin konstantiivisesti, että performatiivisesti, mikä lisää aikalaisten tunteiden näkyvyyttä kielessä ja itse teoissa. 1600-luvun ihanteellinen perhekäsitys, sen rakenne ja toteutuminen on tärkeä pohjatekijä ruumissaarujen omaelämäkerran muotoutumiseen. Niin sanotusti pienimuotosien kuningaskunnan eli perheen hierarkia ilmenee saarujen vainajien sekä heidän ympärillensä olevien tunteiden kuvailuissa. Sopivat tunteet ja piirteet ajan miehelle, naiselle sekä eri instituutiolle, avioliitolle tai äitiydelle näkyvät vainajan elämän ja persoonan kuvailussa. Saarnat olivat jo aikanaan melkoinen näyteikkuna suvun piiriin, joten niissä pyrittiin antamaan mahdollisimman hyvä kuva vainajasta, tämän elämästä ja läheisistä, suvun maineen ylläpitämiseksi. Negatiivissävytteiset, vaikkakin jokseenkin inhimilliset tunteet, kuten viha, raivo tai kostonhimo jäävät ruumissaarujen ulkopuolelle. Voidaan myös pohtia sitä, kuinka paljon ruumissaarvoja ylipäänsä tehtiin henkilöistä, joista ei olisi ollut paljoakaan hyvää sanottavaa, mikä vaikuttaa automaattisesti saarujen monipuoliseen käyttöön historiantutkimuksessa.

⁶⁵ Juuti, Puusa, Aalto, 2020, s. 95.

Kristinuskon, erityisesti luterilaisuuden, vaikutus näkyi yhteiskunnan rakenteissa. Pelkoa kuolemaa, läheisen menettämistä sekä Jumalaa kohtaan esiintyy paljolti ruumissaarnoissa. Kuolemasta johtuva suru ja ikävän tunne ei jäänyt siis huomiotta. Suru ja sen suuruus määräytyi teoriassa kollektiivisesti, jolloin käsitys kuolemasta ja tunteista ylipäänsä muodostui maailmankuvan, uskonnon ja säädyn mukaan. Puhdasoppineisuuden aikana miehen asema perheen päänä näkyi myös kuoleman hierarkiassa, jolloin miehen menehtymistä pidettiin merkittävimpanä. Tästä huolimatta vainaja sai osakseen surua ja vainajalle ominaista, kunniallista muistelua ruumissaarnoissa riippumatta siitä, mitä sukupuolta tämä edusti. Surun tunteet eivät kuitenkaan poissulkeneet muita tunteita tai tunnetiloja, kuten iloa, autuutta ja rakkautta. Nämäkin tunteet, kuten mitkä tahansa muutkin vainajan kuvailut annettiin julki saarnoissa ajan tyylin mukaisesti.

Autuutta, kunniallisuutta ja rakkautta käytettiin kuvaamaan vainajan sekä tämän läheisten elämää. Tunteilla tuotiin julki ominaisia, ihanteellisia perhesuhteita sekä luonteenpiirteitä. Vainajan läheisiä kuvattiin erinäisillä etuliitteillä, kuten *rakkaat vanhemmat* tai *kunniallinen ja hyvinoppinut isä, hyväntapainen vaimo* ja niin edelleen. Avioliitto oli pyhä, johon liittyi säädöksiä ja tarkkoja ihanteita, jotka eivät todellisuudessa kuitenkaan aina toteutuneet. Ruumissaarnoissa kuvataan avioliittoa silti ihanteille uskollisesti. Ihanteiden mukaisesti aviopari eli siiveellisen liiton toisiaan rakastaen ja toteuttaen aviovelvollisuutensa. Rakkaus onkin kantava voima ja kaipuun takana vaikuttava tekijä ruumissaarnoissa, joissa kiteytyy usko ylösnousemukseen. Näin ollen puhdasoppineisuuden aikana vainajat hyvästeltiin rakkaudella kaivatun, jälleennäkemisen toivossa.

LÄHTEET

Alkuperäislähteet:

Flachsenius, J. (1680). Yhden oikian Christityn Hengellinen Hahmo ja Muoto. Uskela. (Catharina Haaksin ruumissaarna).

Hammar, N. (1683). Esicoisten Edustos Osa (ruumissaarna). [Johannes Gezeliuksen ruumissaarna]

Ikelnsis, A. (1671). Mittamatoin ja tutkimatoin Jumalan Rackaus. (Johannes M. Collinuksen ruumissaarna). Kyrö.

Kolckenius, J. (1698). Synnyttäjän, eli synnyttämisen Kipua ja Waiwa kärsiwäisen, Lohdutus Elämässä ja Cuolemasa. (Ruumissaarna ja muistoruno). Urjala. [Catharina Barkin & Benjamin Malm ruumissaarnat].

TUTKIMUSKIRJALLISUUS:

Bates, Stephen (2021). Preparations for a Christian Death: The Later Middle Ages. Teoksessa Booth, P. & Tingle, E. *A companion to death, burial, and remembrance in late Medieval and early modern Europe, c. 1300-1700*. Volume 94. Leiden; Boston; Brill, [2021].

Cunningham, H. (2021). Children and childhood in western society since 1500. Third edition. Abingdon & New York: Routledge.

Danielsbacka, M., Hannikainen, Matti O., Tepora, Tuomas. (2022). Tutkimuksen työkalut. Teoksessa *Avaimia menneisyyteen: opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Helsinki: Gaudeamus.

Ilmakunnas, J. (2019). Säätyläiset ja kuolemankulttuuri 1600-luvulta 1800-luvulle. Teoksessa Pajari, I.; Jalonen, J.; Miettinen, R.; Kanerva, K. Lahdensuu, L. (toim.). *Suomalaisen kuoleman historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Ihalainen, P. (toim.), Valtonen, H. (toim.), Havu, K., Marjanen, J., Pyykkönen, M., Pikkanen, I., Saarinen, T., Tolonen, M. (2022). Sanat siltana menneeseen: kielelliset lähestymistavat historiantutkimuksessa. Helsinki: Gaudeamus.R

Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (2016). Diskurssianalyysi: teorit, peruskäsitteet ja käyttö. Tampere: Vastapaino.

Kaartinen, Marjo (2006). Arjesta ihmeisiin. Eliitin kulttuurihistoriaa 1500–1800-luvun Euroopassa.

Knuuttila, S. & Peila, U. (2007). *Menneisyys on toista maata*. Helsinki: Gummerus.

Lidman, Satu (2019). "How to raise good children? Disciplinary correction in early modern advice books". Teoksessa Aatsinki, U., Annola, J. & Kaarninen, M. (toim.) *Families, values, and the transfer of knowledge in Northern societies, 1500–2000*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group 2019.

Molekamp, Femke (2012). "Seventeenth-Century Funeral Sermons and Exemplary Female Devotion: Gendered Spaces and Histories". *Renaissance and Reformation* 35:1.

Mäkelä, Klaus (toim.), Apo, Satu. (1990). *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinna*. Helsinki: Gaudeamus.

Ocker, Christopher (2021). *The Motion of Another's Death: Grief and Mourning*. Teoksessa Booth, P. & Tingle, E. *A companion to death, burial, and remembrance in late Medieval and early modern Europe, c. 1300-1700*. Volume 94. Leiden; Boston; Brill, [2021].

Puusa, A., Juuti, P. & Aalto, I. (2020). *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*. Helsinki: Gaudeamus.

Rimpiläinen, Olavi (1973). *Suomalainen hautauspuhe puhdasoppisuuden aikana*. Pohjois-Karjalan Kirjapaino Oy, Joensuu.

Tepora, Tuomas (2018). *Kiihkeä historia – tunteet historiantutkimuksessa*. Teoksessa Hannikainen, Matti O. (toimit.); ym., *Menneisyyden rakentajat: teorit historiantutkimuksessa*. Gaudeamus.

Vanhanen, E. (2015). *Lähiluku muistelukirjoitusten analyysimenetelmänä: Pöytä, Jyrki 2015: Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura. 159 sivua. Liitteet 122 sivua. *Elore*, 22(2). <https://doi.org/10.30666/elore.79237>